

II 59. 888

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA DUNĂREA DE JOS DIN GALAȚI

Drd. Lucian-Mihai Enache Lupu

***RECEPTAREA LUI ALEXANDRU CEL MARE ÎN
CULTURA HISPANICĂ A SECOLELOR XIII-XIV***

Rezumat teză de doctorat

Conducători științifici:

Prof. dr. Ionel Câdea

Prof. dr. Vasile Lica

Prof. dr. A. Guzmán Guerra

(Univ. Complutense Madrid)

GALAȚI

2011

I 39.888

ROMANIA
MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA DUNĂREA DE JOS DIN GALAȚI

Strada Domnească nr. 47, cod poștal 800008
Galați, România
E-mail: rectorat@ugal.ro

Tel.: (+4) 0336-130.109; 0336-130.108; 336-130.104
Fax: (+4) 0236 - 461.353
www.ugal.ro

C 12519/30.11.2011

Către

Universitatea "Dunărea de Jos" din Galați vă face cunoscut că în data de 17.01.2012, ora 11.00, în sala AS011 a Facultății de Istorie, Filozofie și Teologie, va avea loc susținerea publică a tezei de doctorat intitulată: "RECEPTAREA LUI ALEXANDRU CEL MARE ÎN CULTURA HISPANICĂ A SECOLELOR XIII-XIV", elaborată de domnul/doamna ENACHE LUCIAN-MIHAI(ENACHE LUPU), în vederea conferirii titlului științific de doctor în Domeniul de doctorat - Istorie.

Comisia de doctorat are următoarea componență :

- Presedinte:** Conf.univ.dr. Ivan IVLAMPIE
Decan-Facultatea de Istorie, Filozofie și Teologie
Universitatea "Dunărea de Jos" din Galați
- Conducător de doctorat:** Prof.univ.dr. Ionel CÂNDEA
Universitatea "Dunărea de Jos" din Galați
- Referent 1:** Prof.univ.dr. Antal LUKACS
Universitatea din București
- Referent 2:** Conf.univ.dr. Mianda CIOBA
Universitatea din București
- Referent 3:** Prof.univ.dr. Lucretia BĂRLIBA
Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" din Iași

266.745

Cu această ocazie vă transmitem rezumatul tezei de doctorat și vă invităm să participați la susținerea publică. În cazul în care doriți să faceți eventuale aprecieri sau observații asupra conținutului lucrării, vă rugăm să le transmiteți în scris pe adresa Universității, str. Domnească nr. 47, 800008 - Galați, Fax - 0236 / 461353.

RECTOR

Prof.dr.ing. Viorel

SECRETAR DOCTORAT,

Ing. Lutz AXINTE

Importanța temei

Alexandru cel Mare reprezintă un personaj de o mare rezonanță istorică. Izvoarele antice ne vorbesc despre cultul pe care îl avea tânărul prinț macedonean pentru eroii legendari ai *Iliadei* lui Homer, cu precădere pentru faptele lor de arme care le conferiseră acestora un loc de cinste în memoria posterității. Imboldul intim pentru emularea personajelor homerice a fost îndeajuns de puternic pentru a-i asigura fiului lui Filip al II-lea un succes pe ambele planuri implicate în discuție. Dacă Achilles a luptat nouă ani pentru a cucerii o singură cetate, Alexandru a izbutit, în aceeași plajă temporală, să-și supună cu sabia un areal geografic imens, de la Dunăre până în Etiopia și din Dalmația până dincolo de afluenții fluviului Indus. În ceea ce privește memoria istorică, izbânda repurtată de ambițiosul discipol al lui Aristotel este încă mai răsunătoare. Deși a trecut ca un meteorit prin viața milenară, atât de încărcată de evenimente, a Asiei Anterioare și în pofida faptului că timpul limitat nu i-a permis să-și fructifice cuceririle, Alexandru cel Mare a creat un impact profund asupra proiecțiilor mentale ale populațiilor aflate în sfera *Anabasis*-ului său. Ne putem face o idee despre amplitudinea acestui impact dacă ne gândim la capacitatea misterioasă de reverberație, la resursele inepuizabile de evocare pe care le-a dovedit legenda lui Alexandru. Vechile popoare ale Antichității, pe care le-a cucerit redutabila falangă macedoneană, s-au stins demult în negura devenirii istorice, fără ca figura marelui erou macedonean să piardă ceva din amplasamentul său princiar, didactic, etic sau religios în conștiința umanității. Diadohii au încercat să-i copieze victoriile militare și chiar înfățișarea fizică, Ptolemaios al II-lea Philadelphos i-a stabilit un cult, cvestorul C. Julius Caesar și-a conceput cariera contemplându-i statuia spaniolă, Pompeius Magnus era flatat să fie asemănat cu el, Octavianus Augustus a încercat să-l emuleze în privința administrării imperiului, iar dinastia Severilor l-a transformat într-un ideal princiar. Profetul Mahomed l-a introdus în *Coran*, înfățișându-l drept un precursor venerabil al Islamului. Evreii l-au așezat în șirul imperiilor mondiale în *Cartea lui Daniel* și i-au încredințat importanta misiune soteorologică și escatologică a recluziunii *popoarelor necurate* Gog și Magog. După ce l-au denunțat ca pe un colaborator apropiat al Satanei, din pricina dificultăților avute cu urmașul său, pe filieră seleucidă, Antiochos al IV-lea Epiphanes, în *Cărțile Maccabeilor*, iudeii s-au reconciliat cu marele cuceritor, la Josephus Flavius întâlnindu-se deja tradiția despre vizita la Ierusalim și despre convertirea spontană la religia mozaică a lui Alexandru. În Evul mediu creștin, figura cuceritorului macedonean suscită un imens interes, aproape toate limbile vernaculare ale Europei procurându-și o versiune proprie a legendei lui Alexandru, nutrindu-se din tradițiile literare grecești, latine sau arabe. Pentru

mediul creștin, cazul lui Alexandru ridică incitante probleme de înțelegere. Deși nu a fost adoptat de către Biserica creștină, neîngăduindu-i-se accesul în galeria sacrosanctă a sfinților ei, Alexandru a exercitat o adevărată fascinație asupra publicului creștin, interesând deopotrivă pe regii preocupați de arta guvernării, pe cavalerii dornici să emuleze isprăvi marțiale notabile, pe trubadurii în căutare de povești galante și pe fețele bisericești, interesate să dezbată chestiuni moral-religioase.

Spațiul hispanic nu a constituit o excepție de la acest interes general manifestat de către medievalii față de Alexandru cel Mare. Din nefericire, tema a fost mai puțin cercetată în Spania, comparativ cu alte zone mai atent studiate, precum Anglia sau Franța. Importanța ei capătă o rezonanță aparte deoarece Peninsula Iberică a reprezentat un teren de întâlnire pentru cele două mari ramuri ale *Romanului lui Alexandru*, cel oriental (grec-sirian-persan-arab-etiopian) și cel occidental (grec-latin-francez). Pe de altă parte, tema în discuție joacă un rol important în perioada de geneză a literaturii spaniole, alături de alte epopei eroice, precum cele dedicate legendarului *El Cid*, lui Apollonios din Tyana sau contelui castilian Fernán González. Poemul *El Libro de Alexandre*, consacrat biografiei eroului macedonean, reprezintă o adevărată capodoperă literară, care inaugurează un gen poetic în cultura spaniolă a veacului al XIII-lea, care a rămas în istorie sub numele de "*cuaderna vía*".

Pe această cale, figura marelui cuceritor macedonean, așa după cum a fost ea receptată în cercurile literare ale Hispaniei, joacă un rol important în configurarea *weltanschauung*-ului societății medievale. În dimensiunea sa de *Fürstenspiegel*, *Romanul lui Alexandru* a creionat imaginea lui *optimus princeps*, în registrul de carte de învățătură, a închegat bagajul sapiențial al celor mai variate cunoștințe despre lume¹, iar în ceea ce privește semnificațiile moral-religioase, a avut incidență asupra celor mai importante debateri etice și escatologice ale vremii.

Prezentarea lucrării

Obiectivul principal al lucrării de față îl reprezintă reliefaarea imaginii pe care cultura hispanică medievală i-o configurează eroului macedonean. În vederea atingerii acestui obiectiv, lucrarea apelează la o structură formată din patru capitole. În primul capitol, *Pseudo-*

¹ V. Barletta, *Death in Babylon. Alexander the Great and Iberian Empire in the Muslim Orient*, Ann Arbor 2010, cu ajutorul eticii metafizice a fenomenologului francez E. Levinas, autorul încearcă să demonstreze relația pe care a avut-o receptarea lui Alexandru cel Mare în spațiul hispanic (deopotrivă spaniol și portughez) cu modul în care au fost gândite și construite imperiile iberice din sec. al XVI-lea.

Kallisthenes, încerc să înfățișez problematica diversă, creată în jurul romanului antic, privitoare la datarea și la natura *Romanului lui Alexandru*. În continuare, prezint filiera luxuriantă pe care a cunoscut-o *Romanul lui Pseudo-Kallisthenes*, de la prima sa recenzie din secolul al III-lea al erei creștine și până în Evul Mediu, trecând prin varii epoci și culturi. Împreună cu această literatură, într-o secțiune separată, trec în revistă și principalele scrieri care s-au intersectat de-a lungul timpului cu romanul antic cercetat. Al doilea capitol se ocupă de *El Libro de Alexandre*, singura *Alexândrie* hispanică în versuri. Acest capitol urmărește o tematică amplă referitoare la manuscrisele și la fragmentele sub forma cărora ni s-a păstrat poemul, la controversele lingvistice, la probleme privind autorul și datarea operei literare în discuție, la sursele de inspirație utilizate și, în ultimul rând, la posteritatea de care s-a bucurat. Cea mai importantă parte a capitolului al II-lea este consacrată structurii și, mai ales, imaginii marelui cuceritor în *El Libro de Alexandre*. Cea de-a doua mare *Alexândrie* hispanică din mediul cultural creștin face obiectul capitolului al III-lea. Acest capitol tratează istoria lui Alfonso al X-lea, supranumit el Sabio, și opera sa literară, cu o atenție deosebită acordată segmentului istoriografic al acesteia. Ultima și cea mai amplă secțiune a acestui capitol analizează *Historia novelada de Alejandro Magno*, biografia pe care cronicarii alfonsini o includ în *Cuarta Parte* a voluminoasei istorii universale *General Estoria*. Cel din urmă capitol este dedicat surselor arabe ale *Alexândriei* hispanice, *Secreto de los secretos* (cultura hispanică medievală cunoscând ambele versiuni în care a circulat în lumea creștină lucrarea arabă de sec. IX, *Kitab sirr al-'asrar*, atribuită lui Yahya ibn Batriq) și *Povestea lui Dulcarnain* (din nefericire, n-am avut la dispoziție decât una dintre cele două versiuni care se cunosc ale romanului arab de circulație hispanică, cealaltă variantă fiind încă inedită). După dezvoltarea analitică a materialului, operată în cele patru capitole, *Concluziile* încearcă să recompună sintetic o imagine de ansamblu asupra subiectului tratat. Am alăturat lucrării și un appendice, dedicat istoriei propriu-zise a lui Alexandru Macedon, din dorința de a avea un *feed back* cu realitatea istorică, de la care a plecat imaginația veacurilor ulterioare în plâsmuirea legendei.

Originalitatea întreprinderii mele îmbracă mai degrabă forma noutății. Deși există numeroase referințe la problematica imaginii lui Alexandru în *El Libro de Alexandre*, interpretarea mea se așează cel mai departe de punctul de vedere, devenit tradițional, pus în circulație de către I. Michael în 1970. În ceea ce privește celelalte două *Alexândrii* hispanice, ele s-au bucurat de o mult mai mică atenție din partea cercetătorilor, eu neavând știință, la această oră, de vreun studiu detaliat dedicat receptării figurii marelui cuceritor în aceste două monumente literare medievale.

Concluzii

Imaginea lui Alexandru cel Mare, în perioada de aur a literaturii medievale dedicate acestui personaj în Spania (sec. XIII-XIV), configurează un mozaic complicat, determinat de dorința de a exploata convenabil notorietatea marelui cuceritor, de a comunica adevăruri de cea mai diversă proveniență și utilitate și de a construi un model princiar sau general-uman pe potriva aspirațiilor și concepțiilor diferitelor comunități prezente în acea epocă tulbură în Peninsula Iberică. Este dificil, dacă nu impropriu, să urmărești creionarea unui portret unitar al personajului, chiar dacă arealul spațio-temporal este bine definit. Cum perioada vizată se situează înainte de extincția lui *Al-Andalus* și de expulzarea evreilor (1492), realitatea istorică a fost descrisă, în chip plastic, de către istoriografia modernă prin sintagma "*cele trei Spanii*"², entități comunitare coexistând în paralel și aparent fără legături substanțiale între ele. Însă această impresie superficială de izolare a celor trei culturi (musulmană, creștină și iudaică) trebuie să lase loc opiniei, mult mai aplicate, a existenței unui supape de transmisiune între ele. Cu precădere traducătorii de origine ebraică, din faimoasa școală de la Toledo, pot fi invocați, în acest sens, ca fiind responsabili de colportarea unor scrieri, a unor idei, obiceiuri și preferințe literare dintr-un segment comunitar în altul. Pe de altă parte, universitățile creștine de la Salamanca și Palencia, precum și cercul literar din jurul lui Alfonso al X-lea el Sabio, au fost factori care, de asemenea, au contribuit la difuzarea cunoștințelor din varii domenii în partea creștină a Peninsulei. În mod deosebit, activitatea laborioasă a regelui literat a determinat traducerea în latină sau în castiliană a unor scrieri orientale de limbă arabă, cu incidentă asupra legendei lui Alexandru. Din nefericire, stadiul actual al cercetărilor nu îngăduie o cunoaștere mai amplă a raporturilor culturale existente în interiorul Peninsulei iberice în această perioadă. Pe de o parte, problema izvoarelor utilizate de către cronica alfonsină, în secțiunea dedicată istoriei lui Alexandru cel Mare, este încă departe de a fi pe deplin elucidată. În pofida dependenței de Recenzia *J²* a *Historiei de proeliis, Historia de Alejandro Magno*, concepută de către cronicarii alfonsini, este susceptibilă de a fi resimțit influențe orientale semnificative, atât arabe, fiind certificată utilizarea lui *Kitab adab al-falasifa*, tradus sub titlul *Libro de los buenos proverbios*, a lui Hunayn ibn Ishaq, cât și iudaice, motivele apocaliptice trimitând la clasa de manuscrise γ a lui Pseudo-Kallisthenes. Pe de altă parte, romanul arab, care a circulat în spațiul hispanic, încă nu a fost editat și studiat în toate versiunile pe care le-a cunoscut. Glosa castiliană, adăugată de către Fray Juan García de

² L. González Antón, *España y las Españas*, Madrid 2007, 77-102; Al. Vanoli, *La Spagna delle tre culture. Ebrei, cristiani e musulmani tra storia e mito*, Roma 2006.

Castrojeriz la traducerea pe care o realizează, pe la mijlocul secolului al XIV-lea, după *De regimine principum* a lui Aegidius Romanus, reprezintă un mixaj între cele două mari versiuni ale *Alexândriei* castiliene, *El Libro de Alexandre* și cronica alfonsină. Spania reprezintă mediul privilegiat în care cele două mari ramuri ale *Romanului lui Alexandru*, cea orientală (siriano-persano-arabă) și cea occidentală (latină și franceză, cu precădere)³. Dacă trecem la literatura de mică întindere, care cuprinde o sumă heterogenă de notițe, referințe, citate scurte, anecdote, maxime sau predici, situația este cu atât mai complicată cu cât baza literară este mai amplă și mai diversă. Așadar, dezideratul configurării unui portret unitar al marelui cuceritor, care să răspundă interogației fundamentale, dezvoltate de lucrarea de față, trebuie abandonat în favoarea asumării unei realități istorice și literare mai complexe, care a dat naștere unei pluralități de tablouri, avându-l ca temă pe Alexandru Macedon.

Literatura dedicată marelui cuceritor în Evul Mediu se deschide, în chip inevitabil, spre configurarea unui *Fürstenspiegel*. În verva epicii fantastice, autorii *Alexândriilor* hispanice nu uită, în niciun moment, faptul că personajul este un rege și un mare războinic. Pe această cale, trăsăturile sub care este zugrăvit eroul interesează în mod direct imaginea monarhului. Cum, în credința medievalilor, un rege nu poate domni fără acordul divinității, religiozitatea lui Alexandru cel Mare era cel dintâi aspect care trebuia elucidat. Pentru mediul arab, care s-a nutrit fără scrupule de ordin istoric din tradiția biblică mozaică, apropiindu-și figurile importante ale acestei tradiții premahomedane, *Romanul lui Alexandru* nu a șovăit nicio clipă să facă din personajul său central un campion al credinței islamice. Abordarea creștină, mult mai sensibilă la anacronisme, îi recunoaște lui Alexandru statutul istoric de păgân și de idolatru. Însă, după cum Aristotel a putut să fie păgân și totuși să așeze bazele științei creștine, devenind în Evul Mediu târziu Filosoful prin excelență al creștinătății occidentale, discipolul acestuia, Alexandru, a reprezentat o oglindă princiară, în pofida statutului său religios infrecventabil. Acest proces de adaptare a determinat, în chip inevitabil, o încreștinare a eroului, mai puțin vizibilă în *General Estoria* și incomparabil mai accentuată în *El Libro de Alexandre*. Dincolo de măsura în care s-a reușit o adopțiune a eroului de către creștinism, trebuie recunoscut faptul că *specula principum* nu a operat fără limite și rezerve. Dacă spațiul cultural german, din pricina rigidității cu care a abordat registrul moral-religios, a preferat să-l utilizeze pe Alexandru cu precădere ca *exemplum ex contrario*, în restul Europei occidentale figura marelui cuceritor a fost privită cu mai multă bunăvoință, el inspirând, după caz, virtuțile ostășești sau galanteria cavalerului medieval prin excelență. Cu excepția lui

³ E. García Gómez, *op. cit.*, lxx: "[...] es España el punto en que, al terminar, confluyen las dos ramas – occidental-europea y oriental-islámica – del Pseudo-Callisthenes, donde Oriente y Occidente, ya bien diferenciados, repiten su abrazo inicial. Cuando esto se observa, es de justicia otorgar a España un puesto principal en la evolución general de la leyenda de Alejandro".

Gautier de Châtillon, care a căutat să rămână fidel tradiției istorice antice (mai exact, lui Q. Curtius Rufus), majoritatea versiunilor franceze din sec. XI-XII ale *Romanului lui Alexandru* operează, într-o măsură mai mică sau mai mare, o încreștinare a marelui cuceritor. Influența franceză asupra lui *El Libro de Alexandre* se resimte la acest capitol, al încreștinării, însă, ca în atâtea alte privințe, autorul anonim al acestei capodopere a literaturii medievale spaniole și-a adjucat o certă libertate de mișcare în relație cu sursele sale de inspirație. Pe această cale, figura lui Alexandru, plâsmuită în *El Libro*, se plasează într-un echilibru uimitor între istoricitatea păgână și anticipația creștină, de negăsit în niciuna dintre versiunile occidentale ale *Romanului lui Alexandru*. În linii generale însă, receptarea figurii marelui cuceritor în creștinătatea medievală, în pofida utilizării sale pe scară largă în tratatele de *regimine principum*, nu a putut îndepărta cu totul adevărul istoric privind statutul inconvenabil din perspectivă religioasă al acestuia. Pe cale de consecință, Alexandru a fost de regulă evitat în onomastica princiară pe tot cuprinsul Europei⁴, incluzând Bizanțul și Rusia, aspect în care spațiul hispanic nu constituie o excepție. În mediul musulman, omisiunea onomastică se păstrează, însă cadrul și cauzele sunt altele. Eroul este asimilat religios, însă numele său, Dulcarnain, reprezintă o poreclă care descurajează imitarea.

Cronica alfonsină îi construiește lui Alexandru un profil convenabil ideologiei monarhice profesate de Alfonso el Sabio. Cuceritorul macedonean este discipolul lui Aristotel și depozitarul învățăturilor ezoterice ale acestuia (să nu uităm că *Secretum secretorum* a fost tradus în Spania de către atelierul literar al regelui savant). Chiar dacă, în câteva cazuri, *General Estoria* face loc motivului creștin al Proviidenței ca agent motrice al Istoriei, în general concepția lucrării evacuează intervenția supranaturală din desfășurarea evenimentelor. Istoria este modelată de marile personalități care dobândesc acest august statut prin virtuțile lor militare și, într-o măsură încă mai mare, prin relația lor apropiată cu "el saber". Universul este construit după legi care pot fi descifrate, cu condiția să dispui de mijloacele sapiențiale necesare în acest scop. Astfel, Nectanebos poate cunoaște și uneori chiar poate interveni, prin a sa *ars magica*, în lanțul cauzalității istorice. În calitate de faraon al Egiptului, el rezistă cu succes multă vreme puternicului Imperiu Persan, folosindu-se de cunoștințele sale oculte

⁴ Am putea bănui că Biserica a fost cea care a opus rezistență asimilării personajului în onomastica princiară, cu atât mai mult cu cât mediul ecleziastic a reprezentat factorul cel mai ostil lui Alexandru, anecdotică și predicile medievale utilizându-l cu precădere ca *exemplum ex contrario*. Însă această explicație facilă se lovește de realitatea istorică a utilizării numelui lui Alexandru la cel mai înalt nivel al structurilor ecleziastice catolice, un număr de șapte papi și un antipapă alegând acest nume: Alexandrus I (106-115), o figură învăluită în negura istoriei, sanctificat și confundat cu un martir; Alexandrus II (1061-1073), cel care a binecuvântat cucerirea Angliei de către normanzi; Alexandrus III (1159-1181), cărui i se atribuie fondarea Catedralei Notre Dârne din Paris și inițierea prozelitismului la Marea Baltică; Alexandrus IV (1254-1261), unul din adversarii lui Alfonso el Sabio în privința ungerii acestuia din urmă ca împărat; Alexandrus V (1409-1410), antipapă; Alexandrus VI (1492-1503), un papă spaniol, născut în apropiere de Valencia; Alexandrus VII (1655-1667) și, în fine, Alexandrus VIII (1689-1691).

pentru a înfrânge armatele invadatoare. Când, în cele din urmă, voința zeilor, în care trebuie să vedem rezoluția forțelor misterioase care conduc Istoria, a decis, în chip inapelabil, cucerirea Egiptului de către perși, Nectanebos are totuși posibilitatea de a prevedea dezastrul și de a-l evita la timp. Mai mult decât atât, el dispune de suficiente cunoștințe pentru a organiza o revanșă împotriva perșilor. Cronica alfonsină accentuează caracterul premeditat al exilului său în Macedonia și al adulterului cu regina Olympias. Nașterea lui Alexandru este programată cu multă grijă, având în vedere poziția astrelor pe cer, pentru a-i crea pruncului oportunitatea unui destin de invidiat în ceea ce privește invincibilitatea militară. Însă *General Estoria* nu derapează în construirea unui succes nelimitat. Realitatea profundă a lucrurilor pune probleme chiar și celui mai distins cunoscător al ei. Oricât de bine ar combina faraonul factorii ocuți care determină destinul fiului său, realitatea impune limite inexorabile: Nectanebos trebuie să piară chiar de mâna fiului a cărui carieră excepțională o pregătise (pe această cale, figura faraonului capătă dimensiunea tragică a unui demiurg care își sacrifică viața în vederea realizării creației sale), iar Alexandru se va bucura de un succes militar unic în istorie, însă va trebui să moară prematur, fără să-și mai poată revedea vreodată patria.

Alexandru excelează atât în domeniul belic, fiind un adolescent neînfricat și iscusit în mânăuirea armelor, cât și în ceea ce privește instrucția intelectuală, cronică alfonsină înfățișându-l ca neîntrecut în duelurile sapiențiale purtate cu colegii și cu profesorii săi de școală pe teme ținând de *trivium*-ul și *quadrivium*-ul medievale. Cariera sa ne dezvăluie figura unui monarh întreprinzător, capabil să-și asume conducerea personală a operațiunilor militare, dotat cu un curaj neclintit în ceasul greu al bătăliei și cu o inepuizabilă ingeniozitate, atunci când primejdia reclamă o stratagemă abilă pentru a evita înfrângerea. Astfel, eroul găsește soluții pentru a anihila atacul devastator al elefanților din avangarda oștirii lui Poros sau pentru a se impune în fața galeriei inepuizabile de bestii monstruoase întâlnite în India. În concepția alfonsină, regele trebuie să eludeze mrejele mândriei găunoase, ilustrate de vorbăria necugetată și de asumarea de riscuri nechibzuite. În acest sens, cazul lui Nicolaos și a lui Dareios, din prima parte a campaniei, reprezintă exemple negative în privința a cum nu trebuie să fie un prinț. Spre deosebire de aceste personaje, eroul cronicii vorbește măsurat, chibzuind atent atât conținutul discursului său, cât și efectele pe care acesta le va avea asupra interlocutorilor săi. De aici se poate desprinde încheierea că unui rege i se poate formula exigența unei conduite pragmatice în ceea ce privește sfera diplomatică a activității monarhice, aspect interesant în contextul concepției cavaleresti medievale, care prefera calea directă în tranșarea diferendelor, disprețuind diligențele diplomatice și cultivând o atitudine trufașă față de adversar. Alexandru nu se aventurează în conflictul cu Nicolaos decât atunci când, datorită comportamentului licențios al prințului peloponesian, confruntarea devine

inevitabilă. În privința faimoaselor amazoane, eroul cronicii găsește cu abilitate soluția optimă, aceea de a obține rezultatul dorit (supunerea redutabilelor luptătoare) cu cele mai mici pierderi (evitarea confruntării militare). Estimând că angajarea unei bătălii cu numeroasa oștire indiană ar conduce, în cel mai fericit caz, la o victorie à la Pyrrhus, marele cuceritor preferă să-i speculeze lui Poros orgoliul și încrederea în sine pentru a-l determina să accepte tranșarea războiului printr-un duel individual între comandanți.

Un aspect important în care excelează eroul lui *General Estoria* îl reprezintă atenția acordată moralului oamenilor săi. În toate momentele dificile prin care are de trecut armata macedoneană, regele ei se îngrijește ca ea să aibă cel mai favorabil amplasament psihologic, logistic sau tehnologic în fața primejdiei. De aici se desprinde concluzia potrivit căreia monarhul are obligații față de supușii săi, el reprezentând nucleul în jurul și pe baza căruia se articulează toate acțiunile. *General Estoria* nu cunoaște conducerea delegată și nu are nicio înțelegere pentru absența prințului din cadrul operațiunilor desfășurate în numele său. Uneori, regele trebuie să-și asume misiuni riscante, precum cele de explorare a intențiilor inamicului, primejduindu-și viața, așa după cum se întâmplă în cazul vizitelor *incognito* realizate de către Alexandru la curtea lui Dareios sau a reginei Kandakis. Monarhul este un *primus inter pares* între oamenii săi, fiind obligat să dețină în fața acestora ascendența morală pe care numai virtutea militară și, nu în ultimul rând, abilitatea sa sapientială i-o pot conferi. Alexandru prefigurează, în acest sens, calitățile monarhice ale lui Alfonso el Sabio însuși.

El Libro de Alexandre întreprinde o încreștinare premeditată a personajului central, chiar dacă are grijă să-i recunoască acestuia însușirea istorică de rege păgân. Dacă în excursul privitor la istoria troiană Alexandru este fidel relatării homerice, îngăduindu-le zeităților olimpiene o manifestare neîngrădită în cadrul evenimentelor legendare povestite, în propria sa biografie eroul poemului păstrează puține caracteristici păgâne. El întreține o legătură devoțională explicită cu zeitatea unică, numită Creator, divinitate care se aseamănă până la confuzie cu Dumnezeuul creștin. În *articulo mortis*, poemul hispanic face din Alexandru un monarh creștin pios, care își încredințează sufletul Creatorului și nutrește o cumpănită speranță în privința mântuirii sale postume. Acest artificiu important întreprins de către poetul anonim nu reprezintă efectul unei obnubilări accidentale. El joacă un rol important în *specula principum*, pe care o construiește *El Libro de Alexandre*.

Alexandru din poemul hispanic se împărtășește din obsesia cunoașterii, pe care o cultivă omologul său alfonsin. Însă, spre deosebire de acesta, el îi recunoaște Creatorului un loc mai important în angrenajul personalității sale. Astfel, eroul lui *El Libro* îndeplinește, în chipul cel mai riguros, ritualul cavaleresc al armării, el îi adresează pioase rugăciuni divinității, în mai multe împrejurări, și se distinge printr-un interes constant față de câștigarea

bunăvoinței posterității. În sfera cunoașterii, apetitul său nesățios pentru deslușirea celor mai inaccesibile secrete ale Naturii îl așează într-o relație de similitudine cu personajul lui *General Estoria*. Se poate decela însă o linie de demarcație între cele două imagini ale lui Alexandru, atunci când se are în vedere utilitatea dimensiunii sapiențiale a monarhului. Dacă în cronică alfonsină această dimensiune joacă primordial un rol politic, guvernarea impunându-i regelui exigența unei ascendențe cognitive în raport cu vasalii săi, *El Libro de Alexandre* așează dezideratul cunoașterii pe un fundament religios. În cadrul revoltei de la Hyphasis, așa după cum este ea plăsmuită în poemul anonim, Alexandru îi explică lui Krateros că omul are obligația religioasă de a împinge mai departe orizontul cunoașterii.

Fürstenspiegel-ul creionat de *El Libro de Alexandre* se articulează în jurul câtorva virtuți fundamentale pe care un prinț este ținut să le cultive. Poemul hispanic procedează metodic în prezentarea însușirilor care compun *specula principum*, îngăduindu-ne să asistăm la o lecție a lui Aristotel, în care marele savant al Antichității își instruieste pupilul în acest sens. Ulterior, epopeea vieții eroului nu înfățișează altceva decât măsura în care discipolul aplică *in concreto* învățăturile teoretice ale ilustrului său magistru. Cea mai importantă dintre virtuțile princiare, în optica acestui Aristotel hispanic, este *liberalitas*. *Optimus princeps* este acela care evită capcana avariției sau meschinăria egoismului nud, despuiat de orice perspective naționale sau de grup. El trebuie să stimuleze interesul vasalilor de a-l sluji, apelând la daruri generoase sau, atunci când nu are posibilitatea de a oferi ceva, la promisiuni ademenitoare. Prințul ideal își proiectează acțiunile doar în urma consultării consiliului vasalilor, având întotdeauna precauția și abilitatea de a-și îmbrăca voința personală în forma mobilizatoare a unui deziderat comun al oamenilor săi. Față de aceștia, regele trebuie să se arate franc și amabil, să-și reprime accesele de mânie și să-și creeze o aură de popularitate prin obiceiul de a lua masa cu ei. Monarhul optim va evita derapajul dulce al promovării lingușitorilor în anturajul său, prețuind justiția, pe care se va strădui s-o administreze în conformitate cu normele dreptului, fără să aibă în vedere simțămintele personale. Spre deosebire de doctrina politică a lui Alfonso el Sabio, care considera că legea este expresia voinței suverane a regelui, poemul anonim promovează ideea unei norme, abstracte și impersonale, care emană de la Dumnezeu și care se supraordonează tuturor oamenilor. În dezacord cu literatura curtezană a trubadurilor, eroul lui *El Libro* este sfătuit să nu iubească "prea mult" femeile și, în pofida a ceea ce cunoaștem despre personajul istoric, el este instruit să nu îngăduie influenței pernicioase a alcoolului să-l domine. Prințul ideal trebuie să fie gata oricând să moară, dacă va fi necesar, pentru realizarea proiectelor sale. În bălăiel el trebuie să manifeste un curaj neclintit, care să inspire admirație și emulație tovarășilor săi de arme. Deși plăsmuită în spiritul cavaleresc al veacului al XIII-lea, *specula principum* din *El Libro*

realitatea necesitatea unei arte militare mai complexe, în care intervin știința organizării luptei și, nu în ultimul rând, factorul psihologic⁵.

Prin elogiul entuziast adresat eroului său în finalul poemului, *El Libro de Alexandre* certifică succesul remarcabil al carierei regale a acestuia. Făcând față tuturor încercărilor, cu o tenacitate inepuizabilă, Alexandru a reușit să cucerească sau să-și supună formal întreaga lume. Prăbușirea imperiului său mondial nu se datorează vreunei carențe imputabile lui Alexandru (aici discuția în jurul acuzației de *hybris*, formulată împotriva eroului, rămâne deschisă), ci unei rezoluții transcendente care recunoaște faptul că elanul militar, civilizator și explorator al marelui om nu poate fi temperat decât prin moarte. Chiar dacă nu poate eluda această funestă limită a condiției umane, eroul își adjucecă un loc însemnat în Istorie, împlinindu-și astfel dorința, care-i infuzase de sens întreaga existență, de a cucerii gloria în memoria posterității.

Romanul arab pleacă de la realitatea prezenței personajului său central în textul sacru al *Coranului* și în comentariile *Haditelor*. Pe această cale, marele cuceritor nu putea fi decât un campion al credinței islamice, un monarh care, deși plecat dintr-o condiție de vasalitate față de imperiul lui Darnux, înțelege că stindardul lui Allah trebuie să domine întreaga lume. *Djihad*-ul este, prin urmare, o trăsătură definitorie a prințului ideal musulman. Deși personajul este capabil de generozitate, așa după cum o dovedește în mai multe ocazii, el se arată necruțător în ceea ce privește impunerea Islamului. Astfel, după înfrângerea finală a lui Darnux, Dulcarnain promovează o politică de trecere forțată la credința lui Mahomed a întregii populații care compunea Imperiul Persan. Zelul său religios, care îi slujește drept combustie politică, îl determină să călătorească până în îndepărtata Chină pentru a-i cere împăratului acesteia supunerea, în numele lui Allah. O semnificativă excepție de la această conduită a monarhului musulman o reprezintă cazul reginei Candafa. Amplasarea probabilă a regatului acesteia în Peninsula Iberică se deschide unei interesante interpretări referitoare la modul în care vedeau musulmanii din epoca de declin a lui *Al-Andalus* relația cu vecinii lor necredincioși. Dulcarnain îi acordă sprijinul său generos lui Candux, fiul reginei Candafa, pentru recuperarea soției sale captive, și, în cele din urmă, deși constată idolatria supușilor reginei, încheie un tratat de pace și de cooperare amicală cu Candafa. Incoerența oglinzii princiare din romanul arab reprezintă, probabil, o imixtiune a condițiilor istorice concrete în plâsmuirea fantastică a narațiunii.

Romanul lui Alexandre a îndeplinit, în cultura medievală hispanică, un important rol de carte de învățătură. Toate versiunile acestuia abundă de informații de ordin istoric sau

⁵ *El Libro de Alexandre* elogiază propaganda mincinoasă a regelui care diminuează, în mod deliberat, importanța și numărul efectivelor militare ale adversarului în comunicatele adresate oștirii proprii.

geografic, chiar dacă istoria de multe ori se pierde în ceața memoriei fantastice a umanității, iar toponimia se orientează adesea după o geografie mitologică. Cu precădere India, tărâmul levantin al minunilor, reprezintă un izvor inepuizabil din care narațiunea scoate ființe stranii, bestii monstruoase sau așceți venerabili. La Alfonso el Sabio, povestea vieții lui Alexandru îi oferă regelui castilian ocazia de a ilustra proiecțiile sale sapiențiale legate de existența unei *mathesis universalis* în forma unei cunoașteri ezoterice pe care omul este chemat s-o descopere. Cadrul epicii alexandrine, circumscris de figuri sapiențiale precum Nectanebos sau Aristotel, este ideal pentru insinuarea acestor proiecții proprii monarhului iberic. Despre importanța și despre rolul conferit lui *ars magica* a lui Nectanebos în economia lui *General Estoria* am vorbit deja. Educația, pe care Alexandru a primit-o de la Aristotel, este responsabilă pentru interesul manifestat de către erou față de știință. În cazul sălbaticului cu trupul acoperit de păr de porc, marele cuceritor apelează la experimentul științific. Confruntat cu elementele dezlănțuite ale naturii, Alexandru dezvoltă o concepție naturalistă legată de cauzele acelor fenomene, fără să se lase contaminat de superstițiile tovarășilor săi de arme. Grație încrederii în atotputernicia lui *el saber*, personajul proiectează fără teamă uimitoarele sale călătorii, zborul miraculos și imersiunea în adâncul Oceanului. Pentru mijloacele de locomoție medievale, mobilitatea extraordinară a lui Alexandru, care călătorește în jurul lumii și, uneori, dincolo de ea, este de natură să trezească o îndreptățită fascinație. Este meritul cronicii alfonsine acela de a anticipa, într-un sens aproape renașcentist, conceptul științei moderne.

Perspectiva lui *El Libro de Alexandre* configurează o carte de învățătură diferită de cea articulată de *General Estoria*. Desigur, poemul anonim transmite și el informațiile care compun registrul cunoscut al *Romanului lui Alexandru*, însă îi lipsește deschiderea cronicii alfonsine spre știința ezoterică. În acest sens, poemul frizează mai puțin erezia, cadrul sapiențial fiind cel acceptat în religia creștină. Puberul Alexandru urmează școala medievală obișnuită, sub docta îndrumare a lui Aristotel. Niciunde nu se insinuează existența vreunei doctrine secrete, capabile să pătrundă și să manipuleze realitatea într-o măsură sensibil mai mare decât o fac disciplinele școlare cunoscute. *El Libro de Alexandre* dovedește o impresionantă erudiție în ceea ce privește mitologia antică, relatarea războiului troian fiind un exemplu în acest sens, cultura biblică, descrierea ornamentelor diferitelor obiecte de artă fiind speculată pentru a introduce numeroase motive biblice sau mitologice, sau chiar în privința cunoașterii științifice. În exemplificarea ultimului aspect, poemul hispanic oferă o uimitor de corectă explicație privind cauzele producerii eclipselor (!)⁶. Faimoasa descriere a cortului lui

⁶ *El Libro de Alexandre*, 1224-1225: "Entre el sol y la tierra la luna hace su andata./ Si en un punto coinciden, luna y sol en pasada./ La luz del sol entonces aparece apogada./ Y toda esa carencia eclipse es

Alexandru ne invită să contemplăm *mapa mundi*. Pe marginea acestui subiect, *El Libro* se mai pronunțase în alte două ocazii: în descrierea lirică a primei dimineți petrecute de Alexandru pe continentul asiatic și în perspectiva aeriană dobândită de către neobositul explorator cu prilejul călătoriei sale spațiale. Cercetarea adâncurilor marine îi revelează lui Alexandru legea selecției naturale, înaintea lui Ch. Darwin, conform căreia peștii cei mari îi vânează pe cei mici, iar vietățile puternice le domină pe cele slabe în toate sferile lumii vii.

În mediul arab, *Povestea lui Dulcarnain* joacă un rol deosebit de important în creionarea cosmologiei musulmane. Eroul poveștii, Allah îi acordă înaltul privilegiu de a traversa Marea Tenebroasă și de a cunoaște modul în care este alcătuit Universul. Dulcarnain întreține o instructivă conversație cu Îngerul care susține lumea, fiind informat asupra structurii etanș compartimentate a lumii. Neînfricatul campion al cauzei islamice epuizează întregul spectru geografic, ajungând până la izvorul noroios în care apune Soarele. Nimic din ceea ce există pe pământ nu scapă ochiului ager și apetitului explorator al eroului nostru. Din China și până dincolo de *Al-Andalus*, în insulele care amintesc de mitul antic al Atlantidei, Dulcarnain cutreieră neobosit, făcând cunoștință cu cele mai stranii ființe pe care imaginația populară le-a putut născoci. Pe această cale, *Povestea lui Dulcarnain* se constituie într-un captivant roman de călătorii, care a modelat concepția despre lume a multor generații de locuitori din *Al-Andalus*.

Calitatea de tratat de morală, pe care o dobândește *Romanul lui Alexandru* în toate versiunile sale hispanice, este determinată de amplexarea problemelor etice cu care se confruntă personajul central. În viziunea lui Gautier de Châtillon, care slujește drept sursă de inspirație ambelor *Alexândrii* hispanice creștine, se poate descrie evoluția eroului ca un itinerariu de la virtute la viciu. Această paradigmă dihotomică a fost preluată de către autorul lui *Alexandreis* de la Q. Curtius Rufus, acesta din urmă fiind constrâns să adopte această soluție schematică din pricina clivajului insurmontabil existent între literatura encomiastică (în special, Kleitarchos) și perspectiva ostilă a școlilor filosofice grecești (cinici, stoici) asupra marelui cuceritor. Sinteza gândită de istoricul roman a condus la disjungerea personalității lui Alexandru pe o axă temporală al cărei punct de inflexiune îl reprezenta episodul incendierii vechii capitale persane de la Persepolis. În opinia majorității comentatorilor moderni, tributari tezei formulate de către filologul britanic I. Michael, autorul anonim al lui *El Libro de Alexandre* ar fi adoptat această perspectivă dihotomică asupra personajului său principal. Fiind inițial un tânăr dotat cu cele mai laudabile trăsături morale, Alexandru, îmbătat de succesele sale neîntrerupte, a derapat pe panta alunecoasă a mândriei, acest aspect

llamada. / Y una vez que el sol ese punto ha pasado. / Brilla con toda fuerza, su brillo renovado. / El pueblo que es necio se muestra asombrado. / Y sin saber la causa se queda espantado" (E. Catena).

determinându-i sfârșitul prematur. Eu mi-am exprimat rezervele față de acest mod de a lectura *El Libro de Alexandre* în capitolul dedicat poemului hispanic. În opinia mea, poetul anonim s-a dispensat de modelul dihotomic în aceeași măsură în care a făcut-o și Alfonso el Sabio.

Poemul hispanic dedică un spațiu amplu înfățișării păcatelor capitale, cu ocazia descinderii Naturii în Infern, iar trădarea asasină, care prilejuiește moartea lui Dareios și a lui Alexandru, este explicată printr-o trimitere la natura umană păcătoasă, atât de docilă față de comandamentele criminale ale Diavolului. Însă, cu excepția aspirațiilor sale nemăsurate de cucerire, cu greu i se pot formula reproșuri morale lui Alexandru. Spre deosebire de *General Estoria* și de *Povestea lui Dulcarnain*, în care personajul este imobilizat în virtutea inițială, *El Libro de Alexandre* construiește un personaj mai complex, deschis erorilor. În galeria greșelilor, consemnate de către poemul hispanic în dreptul eroului său, figurează iertarea regicidului Nabarzanes, în urma intervenției nefaste a unui lingușitor, și eroarea judiciară în cazul lui Kleitos și al lui Hermolaos. Însă, în pofida acestor obnubilări trecătoare ale simțului său moral, nu cred că se poate vorbi de o autentică evoluție în plan etic a personajului, pe parcursul lui *El Libro de Alexandre*. Alexandru rămâne egal cu sine până pe patul de moarte, transpunând neabătut în practică doctrina morală deprinsă în copilărie de la ilustrul său magistru.

Dacă pentru eroul lui *El Libro* sensul vieții rezidă în dobândirea gloriei nepieritoare în memoria posterității, personajul lui Alfonso el Sabio se nevoiește să-și onoreze statutul de cavaler și de rege, biruindu-și dușmanii și căutând să pătrundă cifra tainic al alcătuirilor Firii. Pentru *Dulcarnain* viața sa are o agendă de urmat, impusă de calitatea sa de campion al dreptei credințe.

Toate cele trei versiuni ale *Alexândriei* recunosc valoarea respectării cuvântului dat, chiar dacă fiecare din cele trei prototipuri ale lui Alexandru este constrâns de împrejurarea dificilă din cadrul vizitei la Meroe să jure strâmb. Dintre toate variantele hispanice ale Romanului, *Povestea lui Dulcarnain* își absolvă în chipul cel mai convingător eroul de vinovăția creată de gestul licențios amintit. Eroul arab are scrupulul moral de a reveni la Cainaux, îndeplinindu-și făgăduința făcută acestuia de a i se preda, chiar dacă o face înconjurat de oștirea sa numeroasă. Toate avatarurile hispanice ale lui Alexandru promovează curajul, ca virtute fundamentală a cavalerului, precum și lupta leală. Există deosebiri în ceea ce privește modul și gradul în care spiritul poate interveni în confruntarea belică pentru a-i crea un avantaj decisiv eroului sau pentru a anihila un ascendent stânjenitor deținut de către adversar. Galanteria față de femei și mărinimia arătată dușmanului învins și constrâns la supunere sunt calități umane în care Alexandru hispanic excelează până acolo încât, în anumite situații, frizează absurdul. O altă calitate a eroului romanului hispanic o reprezintă

castitatea. Alexandru manifestă deferență față de femeile din familia lui Dareios pe care le ia prizoniere în urma Bătăliei de la Issos. Eroul cronicii alfonsine și Dulcarnain au suficientă autoritate asupra trupelor lor pentru a le impune acestora aceeași nobilă conduită morală. Mai realist, *El Libro de Alexandre* restrânge deferența doar la cercul familiei imperiale, restul femeilor persane căzând pradă pasiunilor bestiale ale ostașilor victorioși. O altă licență pe care și-o îngăduie poemul de la canonul medieval de castitate se referă la relația amoroasă a lui Alexandru cu Thalestris, regina amazoanelor. Episodul este amplasat înaintea căsătoriei eroului cu Rhoxane și este înfățișat mai degrabă în culorile unui gest politic – asigurarea unui moștenitor fie pentru imperiul grecilor, fie pentru regatul amazoanelor -, decât în acelea ale unei frivolități sexuale. Întâlnirea lui Dulcarnain cu regina amazoanelor, numită Chomano în romanul arab, se sfârșește incomparabil mai prost, eroul plătind cu viața, în această ocazie, naivitatea de a se încrede în perfidia feminină.

Valențele specific creștine sau musulmane ale poveștii configurează registrul unei veritabile cărți religioase. Ambele versiuni creștine îi stabilesc lui Alexandru nașterea pe 25 decembrie și moartea în martie-aprilie, date care evocă în conștiința publică similitudini inevitabile cu figura venerată a lui Iisus Christos. În aceeași direcție trimite și episodul vizitei de la Templul Arborilor Soarelui și Lunii, unde eroul pătrunde într-un spațiu încărcat de sacralitate în compania a doar trei însoțitori, o paralelă transparentă la binecunoscuta scenă a *Schimbării la Față*. În cazul lui Dulcarnain, acesta primește girul anacronic al Profetului însuși, care se amestecă în șirul narațiunii pentru a inserta un panegiric la adresa eroului. Însă de departe, cea mai semnificativă componentă a registrului religios al *Romanului lui Alexandru* o reprezintă expectațiunile escatologice, derivate din motivul *popoarelor necurate*, Gog și Magog în lectură creștină, Yachuch și Machuch în cea islamică. Recluziunea acestor abominabile ființe omenești de către Alexandru îi conferă acestuia un statut soteorologic în relație cu umanitatea. Această barieră formidabilă va fi depășită în proximitatea imediată a sfârșitului lumii, *popoarele necurate* invadând lumea, mânate de spiritul malefic. Această dimensiune escatologică a figurii lui Alexandru a contribuit la perpetuarea memoriei sale, orice invazie devastatoare, pornită din spațiul levantin, fie că a fost vorba de huni, mongoli sau turci, a provocat creștinătății temeri apocaliptice. Lui Dulcarnain, în ciuda statutului său de campion al divinității, Allah nu-i îngăduie să devină nemuritor prin descoperirea Izvorului Vieții, situat în tărâmul tenebrei, acest privilegiu fiindu-i acordat subalternului său, legendarul Kedhr. Prin limitele sale, mai degrabă decât prin virtuțile sale extraordinare, Alexandru evocă o dimensiune intim umană, publicul hispanic, aflat de o parte sau de alta a cortinei religioase care-l separă, regăsind în figura eroului legendar aspirația nemăsurată îngemănată tragic cu condiția precară a muritorului.

Figura marelui cuceritor macedonean reprezintă o temă literară de mare interes pentru mediul hispanic al secolelor XIII-XIV. Creațiile literare, construite pe acest provocator subiect, au valorificat materialul colportat de o tradiție milenară, configurând cu ajutorul lui o *specula principum*, o carte de învățătură și un tratat etico-religios. În linii generale, Alexandru se bucură de o imagine favorabilă, publicul hispanic întâlnind în el idealul de virtute princiară, cavaleriească sau sapiențială. Probabil că aria de pătrundere socială a romanului nu a depășit curtea regală și cercurile restrânse de literați, această considerație cunoscând nuanțe importante în cazul romanului arab care, prin forma sa mai apropiată spiritului popular, putem presupune că s-a bucurat de o mai mare iradiere. Dacă în mediul creștin personajul nu a beneficiat de importanta protecție a Bisericii, el neizbutind să-și depășească statutul gentilic și marginal în economia *weltanschauung*-ului creștinătății, altminteri stau lucrurile cu omologul său arab, amplasat convenabil în surele sacre ale *Coranului*.

266. 745

